

Nowak, Zenon H.

"Karl IV. und der Deutsche Orden",
Udo Arnold, [w:] "Kaiser Karl IV.
Staatsmann und Mäzen", München
1978 ; "Der Deutsche Orden und Karl
IV.", Bernhart Jähmig, Göttingen 1978
: [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 2, 238-240

1979

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Udo Arnold, *Karl IV. und der Deutsche Orden*, w: *Kaiser Karl IV. Staatsmann und Mäzen*, herausgegeben von Ferdinands Selbst aus Anlass der Ausstellung Nürnberg und Köln 1978/79 in Zusammenarbeit mit dem Bayerischen Nationalmuseum und dem Adalbert Stifter-Verein München 1978, ss. 167–173; Bernhart Jähnig, *Der Deutsche Orden und Karl IV.*, *Blätter für deutsche Landesgeschichte*, Bd. 114, Göttingen 1978, ss. 103–149.

Obydwa artykuły powstały na marginesie uroczystości obchodzonej rocznicy 600-lecia śmierci jednego z najwybitniejszych władców schyłku średniowiecza, króla Czech i cesarza rzymskiego, Karola IV (1346–1378) z dynastii luksemburskiej. Nie mają one jednak charakteru prac jubileuszowych, gdyż oparte są na szerokich studiach źródłowych i literaturze przedmiotu, w tym w znacznej części na opracowaniach historyków polskich. Artykuł Udo Arnolda z Bonn ukazał się w okazałym, dużego formatu, wydawnictwie pt. *Cesarz Karol IV. Mąż stanu i mecenas*, w którym drukuje swoje prace 48 autorów z RFN, Szwajcarii i Czechosłowacji w sześciu rozdziałach, mianowicie: 1) *Cesarz i król — o politycznym systemie*; 2) *Główne rysy polityki europejskiej*; 3) *Karol jako władca terytorialny*; 4) *Władca i jego dwór*; 5) *Cesarz i sztuka*; 6) *Król klechów albo cesarz pokoju — Stawa pośmiertna*. Praca Arnolda umieszczona jest w drugim rozdziale. Natomiast artykuł Bernharta Jähniga z Getyngi wydrukowany został w znanym czasopiśmie „*Blätter für deutsche Landesgeschichte*” w tomie 114, który w całości poświęcony jest Karolowi IV i jego epoce. Powyższe artykuły powstały niezależnie od siebie, ale dochodzą do podobnych wyników, dlatego omawiamy je tu razem. Dotyczą one ważnego problemu także dla monarchii polskiej okresu Kazimierza Wielkiego, który był rówieśnikiem władcy luksemburskiego. Polityka Karola IV wobec Zakonu Krzyżackiego, nie tylko jego państwa w Prusach, ale całej tej instytucji, nie doczekała się dotąd pełnego opracowania, choć wielokrotnie temat ten był poruszany¹, najczęściej jednak na marginesie innych zagadnień², w literaturze polskiej, niemieckiej i wreszcie czeskiej. Problem ten należy do tzw. tematów kontrowersyjnych w literaturze polskiej, podobnie zresztą jak kwestia stosunku Karola IV do Polski Kazimierzowej. Na ogół te stosunki historiografia polska ocenia krytycznie, czego wyrazem jest pogląd wybitnego badacza tej epoki, Jana Dąbrowskiego, że „Luksemburgowie obok Krzyżaków są najzawziętymi grabarzami budującej się Polski”³. Ostatnio jednak w polskiej nauce pojawiły się głosy, nawołujące do rewizji tego poglądu jako nie odpowiadającego rzeczywistości historycznej⁴.

1 Por. *Historia Pomorza*, t. 1, pod red. G. Labudy, Poznań 1969, zwłaszcza umieszczony w tomie 1, cz. 2 wykaz literatury sporządzony przez W. Chojańskiego; *Wschodnia ekspansja niemiecka w Europie środkowej. Zbiór studiów nad tzw. niemieckim „Drang nach Osten”*, pod red. G. Labudy, Poznań 1963, ss. 78 i in.; M. Hellmann, *Karl IV. und der Deutsche Orden in den Jahren 1364–1380*, *Folio Diplomatica*, Bd. 1, Brno 1971, ss. 105–112; K. Conrad, *Litauen, der Deutsche Orden und Karl IV. 1352–1360*, *Zeitschrift für Ostforschung*, Bd. 21, 1972, H. 1, ss. 20–42.

2 H. Paszkiewicz, *Ze studiów nad polityką krzyżacką Kazimierza Wielkiego*, *Przegląd Historyczny*, t. 25, 1925, ss. 187–221; tenże, *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego*, Warszawa 1925; J. Karwaszińska, *Złote bulle Karola IV w sprawie chrztu Litwy*, w: *Cultus et cognitio. Studia z dziejów śródziemnoziemskiej kultury*, Warszawa 1978, ss. 233–249; H. Grundmann, *Das Schreiben Kaiser Karls IV. an die heidnischen Litauer-Fürsten 1358*, *Folio Diplomatica*, Bd. 1, ss. 89–103; H. Stob, *Karl IV. und der Ostseeraum*, *Hansische Geschichtsblätter*, Bd. 88, 1970, ss. 163 i n.; J. Goll, *Cechy a Prusy ve středověku*, Praha 1897.

3 Por. J. Dąbrowski w polemice z O. Haleckim, *Kwartalnik Historyczny*, t. 36, 1922, s. 20.

4 J. Sieradzki, *Polska wleku XIV. Studium z czasów Kazimierza Wielkiego*, Warszawa 1959, szczególnie rozdział V; *Ze stosunków polsko-luksemburskich za Kazimierza Wielkiego. Sylwetka Karola*, s. 157; „Sylwetka Karola IV otworzona w oparciu o XX-wieczną literaturę naukową; Jego zakrój, jeżeli nie przynależność narodowa w rozumieniu właściwym dla osobistości z XIV w., gdy kosmopolityzm łacińskoduchowny trwał jeszcze w swej sile; jego system polityczny; istota sto-

Karol IV dość wcześnie zetknął się z Zakonem Krzyżackim, gdyż przebywając w Prusach w latach 1337 i 1345 uczestniczył w wyprawach przeciw Litwie. W następnych latach stykał się z Zakonem Krzyżackim w czterech płaszczynach, mianowicie wobec jego państwa w Prusach, gałęzi inflanckiej, baliwatów czeskich i posiadłości w Rzeszy Niemieckiej. Wszystkie te części nie stanowiły jednoci w polityce władcy luksemburskiego, dlatego też każda z nich jest przez autorów rozpatrywana osobno, choć nie tracą oni z pola widzenia związków, które między nimi zachodziły. Po wyborze na króla rzymskiego w 1346 roku Karol IV zmienił swój pozytywny stosunek do Zakonu, który dalej popierał jego przeciwnika, Ludwika Bawarskiego. Po koronacji na króla rzymskiego potwierdził on wprawdzie w latach 1347—1348 generalny przywilej Zakonu w Rzeszy, nadając mu ponadto szereg innych przywilejów, które jednak nie wyszły poza już wcześniejsze nadania. Miały one więc charakter potwierdzeń i dotyczyły jedynie obszaru Rzeszy, co dobrze ilustruje załączona do artykułu Jähniga mapka. Obejmował on posiadłości głównie wzdłuż Menu, które umożliwiały Karolowi IV dogodną i bezpieczną drogę z Czech do Frankfurtu nad Menem⁵. Po wyprawie po koronę cesarską w 1355 roku Karol IV wystawił nowe nadania na rzecz Zakonu w Rzeszy. Otrzymało je komturstwo Mergentheim nad Tauberem, dzięki zaangażowaniu się jego komtura Filipa von Bickenbach, późniejszego komtura krajowego Frankonii i mistrza niemieckiego, w tej wyprawie. Należy zgodzić się z wnioskiem Arnolda, popartym szerzej materiałem źródłowym przez Jähniga, że Karol IV w stosunku do Zakonu w Rzeszy kierował się przede wszystkim własnym interesem i decydowały tu jego powiązania osobiste z poszczególnymi dostojnikami krzyżackimi. Próby „terytorializacji” ze strony Zakonu w Rzeszy, do czego w pewnym stopniu umożliwiały nadania Karola IV, np. zezwalające na założenia miast, napotykały na trudności, gdyż sprzeciwiali się temu książęta terytorialni, których posiadłości sąsiadowały z posiadłościami krzyżackimi. W rzeczywistości jedynie dla komturstwa Mergentheim można ustalić, że otrzymało ono prawa zastrzeżone dla elektorów Rzeszy, jak prawo bicia monety i opieki nad Żydami.

Sytuacja Zakonu w Czechach przedstawiała się podobnie jak w Rzeszy. Karol IV potwierdził baliwatom czeskim przywilej generalny Ottokara z 1224 roku, co zapewniło im właściwie status quo. O szczególnie popieraniu Zakonu w Czechach nie może być mowy. A chociaż komtur krajowy Rudolf von Homburg (1354—1368) został nawet zastępcą czeskiego kanclerza w 1360 roku, to awans ten był następstwem bliższych kontaktów osobistych, jako że von Homburg od dłuższego czasu obracał się w otoczeniu cesarza.

Zaangażowanie się cesarza w konflikcie inflanckim między Krzyżakami a arcybiskupem ryskim nie było równomierne. Dopiero w 1359 roku potwierdził on globalnie wszystkie przywileje arcybiskupa przeciw Zakonowi, a w roku 1360 poparł wyrok kurialny wydany na Krzyżaków. W 1366 roku ustanowił tu też wikariuszy kościoła ryskiego w osobie królów Danii, Norwegii, Szwecji, Polski i książąt pomorskich i meklemburskich. Nie znaczy to wcale,

---

sunków polsko-luksemburskich w płaszczynie kwestii śląskiej, Brandenburgii, Pomorza Zachodniego i państwa zakonnego krzyżackiego — wszystko to przeczy najbardziej stanowczo tezie o antystawiańskiej i antypolskiej polityce Karola IV i obala opinię o nim jako o popieczniku niemieczyny typu feudalnoniemieckiego, agresorze w stosunku do Polski, ustawianym w jednym rządzie z krzyżactwem”.

⁵ H. H. Hofmann, *Karl IV. und die politische Landbrücke von Prag nach Frankfurt am Main*, w: *Zwischen Frankfurt und Prag*, München 1983, ss. 51—72, także mapka.

że cesarz stanął po stronie arcybiskupstwa ryskiego, gdyż ingerencja jego nie osłabiła stanowiska krzyżackiego, ale także nie można twierdzić, iż je wzmocniła.

Najwięcej miejsca w artykułach zajmuje część przedstawiająca stosunki Karola IV z państwem pruskim. Było ono dlań przede wszystkim naturalnym partnerem w konflikcie z Polską Kazimierza Wielkiego, który z kolei szukał oparcia w związkach z Wittelsbachami, rywalizującymi z dynastią luksemburską na terenie Rzeszy. Os ówczesnej polityki zagranicznej Polski stanowił sojusz z Andegawenami węgierskimi. Układ ten nie był jednak konstantą, lecz zmieniał się na szachownicy międzynarodowych stosunków dyplomatycznych Europy środkowowschodniej zależnie od sytuacji politycznej. Moment ten słusznie autorzy wydobyli na plan pierwszy, starając się przy tym także zarysować główne etapy polityki Karola IV wobec Zakonu w Prusach. Według nich wyznaczają je sojusze Polski z Luksemburgiem w Namysłowie w 1348 i 1356 roku. Były one przecież właściwie skierowane przeciw państwu pruskiemu. W związku z tym wydaje się trafna uwaga Arnolda, że postępowanie cesarza wobec państwa krzyżackiego w Prusach z jednej strony, a jednocześnie nadawanie przywilejów Zakonowi w Rzeszy wskazuje, że Karol IV wtedy jedynie sprzyjał Krzyżakom, jeśli było mu to na rękę.

W polityce Karola IV ważnym czynnikiem stała się Litwa. Włączenie się cesarza do gry o Litwę zbliżyło go do Kazimierza Wielkiego. Autorzy kreśląc to ważne zagadnienie, które zresztą już wielokrotnie omawiano w literaturze przedmiotu, nie uzupełnili go jakimś dotąd nie znanym materiałem źródłowym, ale zasługą ich jest przedstawienie już znanych faktów w nowym kontekście. W tym miejscu należy wskazać, że spośród dwóch autorów Arnold nieestety pominął pracę Henryka Paszkiewicza, *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego* (1925), lecz wykorzystał cenny artykuł Jadwigi Karwasińskiej. Sąd Arnolda na temat polityki litewskiej Karola IV należy uznać za słuszny, mianowicie, że: „Układy z 1348 i 1356 ukazały dowodnie, iż Karol także był gotów przy kwestii litewskiej działać na szkodę — może nie w całości — Zakonu i doprowadzić do powstania takiego politycznego układu, jeśli nawet musiał weń godzić. Dlatego nie może dziwić, że w przyszłości stosunki między Prusami a cesarzem nie są widoczne, jeśli nawet formy dyplomatyczne były zapewne zagwarantowane. Postępowanie Karola IV z 1358 roku w sprawie litewskiej musiało pokazać wielkiemu mistrzowi, że Prusy stanowiły tylko figurę na jego politycznej szachownicy, którą cesarz gotów był poświęcić, jeśli dzięki temu mógłby uzyskać większe korzyści”.

Gdzie leżała zatem przyczyna, że Karol IV w swej polityce zachowywał się dość powściągliwie wobec Zakonu? Popierał go na terenie Rzeszy, o ile to było w jego interesie, natomiast państwa zakonne nad Bałtykiem pozostawały na marginesie polityki cesarza. W tym ujawnia się uderzająca różnica między nim a cesarzem Ludwikiem IV Bawarskim (1314—1347) i ojcem Karola IV, Janem, królem czeskim. Zgodzić się należy z stwierdzeniem Arnolda, że Zakon Krzyżacki nad Bałtykiem pozostał dla cesarza tworem obcym, gdyż nie mógł go zużytkować do swoich planów dynastycznych, jak np. Polskę. Przyszły historyk dziejów stosunków Karola IV z Polską czasów Kazimierza Wielkiego będzie niewątpliwie musiał wziąć pod uwagę niniejsze badania.